

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա. Ի. Ե. Տ. Ա. Բ. Ե. Բ.

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն. Բ. Բ. Ա. Ռ. Յ. Ա. Կ. Ա. Ն. Բ. Ե. Ի. Բ. Ա. Ն. Ա. Ս. Ի. Բ. Ա. Կ. Ա. Ն. Բ.

ԱՆՅԵԱԼ, 1861 ԵՒ ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1862 ՏԱՐԻՆ ԱԵՐ ԱԶԳԻՆ ՀԱՄԱՐ

ԱՆՅԵԱԼ ՄԱՍԵԱՅ Հնորհաւորե-
լով իրեն բարեսէր ընթերցո-
ղաց այս նոր տարին, աչքը
աւելի սիրով եւ խնդալից յուսով
ապագային վրայ կգարձընէ քան
թէ անցելոյն. եւ կփափաքի որ իւր
ընթերցողքն եւս իրեն պէս եւ իրեն
հետ մոռնան այն մարդկալից օրերը՝
յորս ոչ ինքը կարող էր համարձակ
թուշրտիլ Հայաստանի ցիրուցան որդւոց քնա-
կած տեղերը, եւ ոչ այն կողմերէն մխիթա-
րական լուրեր ժողովել եւ ընթերցողացը հա-
ղորդել:

1862 տարին թէպէտ եւ ընդհանրապէս
մեծամեծ դիպուածներու եւ փոփոխութեանց
գուշակութիւններ ընել կուտայ աշխարհա-
տես եւ քաղաքագէտ մարդկանց, բայց այն
փոփոխութիւնները կարելի է ըսել թէ մեր
ազգին համար չեն. վասն զի եթէ մարդուս
եւ մարդկային գործոց ապագան՝ նոցա ան-
ցեալէն ու ներկայէն կգուշակուի, մեր ազ-
գին համար ինչ կերպով անցաւ արդեօք
1861-ը . . . Եթէ այն տարւոյն մէջ պատա-
հած շփոթութիւնները, գծաութիւնները,
տարաձայնութիւնները, երկարաւակութիւն-
ները յիշաւի հետեւանք կամ նշան են ազ-

դային յառաջագիմութեան, — զոր չեմք կարծեր, — ըսել է թէ 1862 թուականին մէջ ալ մեր ազգին համար բաւական յառաջագիմութիւն կգուշակուի. բայց թէ որ այն անցած խռովութիւնները նման էին ալէկոծութեան, այս տարի հարկաւ ցաւալի նաւաբեկութիւններ պիտի լսուին, թէ եւ փոթորիկէն ետքը հանգարտութիւն լինի. նմանապէս եթէ այն խռովութիւնները հրդեհի նմանցընեմք՝ եղած վնասները շուտով չեն մոռցուիր, թէպէտ եւ այն հրդեհէն մնացած աւերակներուն վրայ նոր շէնք ու թերեւս աւելի կանոնաւոր եւ ամուր շէնքեր շինուելու յոյսեր լինին:

Ոմանք կըսեն թէ 1861 տարւոյն մէջ Կոստանդնուպոլիս պատահած ազգային խռովութիւնները այնչափ առաջ տարին մեր ազգը, որչափ որ գուցէ տասը տարուան խաղաղութեամբ առաջ երթալիք չունէր: Մեք այս խնդրոյն վրայ եթէ ուրիշ կարծիք ցուցընեմք, յուսամք թէ մեզի նման չմտածողները չեն գայթակղիր ու չեն նեղանար: «Արասցուք զչար՝ զի եկեսցէ բարի» ըսելը մեր առջեւը մեծ մոլորութիւն է. իսկ բնական կերպով պատահած, կամ ուրիշներու ձեռքով եղած չարիքէն բարիք հանելը՝ սքանչելի իմաստութիւն եւ առաքինութիւն: Ապա ուրեմն թէ որ ազգային խռովութիւններն ալ յիրաւի բնական կերպով մը պատահեցան 1861-ին, կարելի է փափաքիլ եւ յուսալ որ ազգիս եկեղեցական եւ աշխարհական գլխաւորները անոնցմէ ազգային բարիք մը հանեն. իսկ եթէ այն խռովութեանց ազբիւր՝ ոմանց ծուռ տրամաբանութիւնը, ուրիշներուն ապականեալ սկզբունքը, ոմանց հակառակութեան հոգին, այլոց նախապաշարմունքը, այլոց շահասիրութիւնը, փառասիրութիւնը եւ անձնասիրութիւնն էր, ո՛հ, այն ատենը հեռու կմնայ աղէկութեան մը յոյսը, եւ աւելի կմօտենայ մեծամեծ աղետից վախը՝ արհաւիրքը: Այն ատենը Առտուծոյ ողորմութեանը միայն կմնայ այնպիսի ահագին չարէն բարիք մը հանել, այնպիսի թանձր խաւարի մէջ լոյս ծագել, այնպիսի մեծ մոլորութեանց մէջ ճշմարտութիւնը փայլեցընել, այնպիսի սաստիկ ալէկոծութենէն խաղաղ նաւահանգիստը հանել, եւ խաղաղու-

թեան քաղցրութիւնը մեր խեղճ ազգին վայլեցընել:

Ապա թէ ոչ, անոնց որ կըսեն թէ խռովութիւն հանեմք որ խաղաղութիւն լինի, կռիւ բանամք որ սէրը մէջերնիս ծաղկի, բամբասեմք մէկզմէկ որ իմացուի թէ իրարու պակասութիւնները կտեսնեմք ու կճանչնամք, զրպարտեմք մէկզմէկ որ պակասութիւնները վերնան մեր մէջէն, — կհարցընեմք հանգարտութեամբ. այդ սկզբունքէն երբ օգուտ մը տեսնուեր է, եղբարք, ո՞ր ազգին մէջ, ո՞ր ատեն, որ մեք ալ կարողանամք յուսալ թէ մեր մէջը պիտի տեսնուի: Երբոր ազգի կամ ժողովրդեան մը մէջ տուն չըմնար որ խռովութեամբ ու կռուով չլեցուի, խանութ չըմնար որ հակառակութեան ժողովարան չգառնայ, եւ մինչեւ սուրբ եկեղեցիներ անգամ գոհհիլ մարդկանց ծեծկուելու հրապարակներ կգառնան, — ո՞վ սոսկալի տեսարան, — ինչպէս կարելի է կարծիք ընել թէ այդ բաները ազգին յառաջագիմութեանը պատճառ եւ նշան պիտի լինին:

Այո, գիտեմք նաեւ մեք որ աշխարհիս երեսը ժամանակ ժամանակ այնպիսի խռովութիւններ պատահեր են, որոց ամէն հետեւանքներն ալ չար եւ վնասակար չեն եղած. այլ գտնուեր են անոնց փոտած պտուղներուն մէջ նաեւ քանի մը ախորժահամ պտուղներ. եւ անոր համար է որ Գաղղիացւոց ռեվոլյուսիոն բառը, որ առաջ սովորութիւն եղած էր պարզապէս խռովութիւն թարգմանելու, լաւ համարեցանք եւ մեք յեղափոխութիւն թարգմանել, իբր թէ փոփոխութիւն քաղաքական վիճակի եւ կառավարութեան: Բայց մի՞թէ կարելի էր անցեալ տարի Տաճկաստանի մէջ պատահած ազգային խռովութիւնը այս մտքով յեղափոխութիւն անուանել. — ոչ բնաւ. եւ եթէ մէկը ուզէ այդ անունը տալ այն անվերջանալի կռիւներուն, ըսել կլինի թէ յեղափոխութիւնը ժողովրդեան մը վիճակին աղէկէն գէշի փոխուիլը կնշանակէ, զոր չեմք ուզեր ընդունիլ: Մեր խօսքը սահմանադրութեան դրուելուն կամ գործագրութեանը վրայ չէ. ազգի մը մէջ կարգ կանոն գրուիլը իրաւցընէ ազգային յառաջագիմութեան նշան է, թէ երկար ատեն պահուի այն կանոնը եւ թէ կարճ ժա-

մանակ, եւ մեք անոր կրնամք յեղափոխութիւն ըսել. բայց երուսաղեմի պատրիարքին ընտրութեան խնդիրը յեղափոխութիւն չէր, խռովութիւն էր, թէպէտ եւ նոր սահմանադրութեան հետ ալ կապակցութիւն ունէր:

Այժմ գոհութիւն Աստուծոյ, եւ շնորհակալութիւն ազգին մէջի խոհական եւ հեռատես անձանց, որ կարողացան Օսմանեան տէրութեան ուշադրութիւնը՝ ազգին օգտակար կերպով մը դարձնել տալ այն խնդիրներուն վրայ, եւ մասնաւորապէս սահմանադրութեան վրայ, որով յուսալի է թէ Տաճկաստանի մերազնեայք առանց խռովութեան յառաջագիմութիւն ընեն՝ անվրէպ պահպանութեամբ նոր եւ հաստատուն սահմանադրութեան: — Բայց մեք աւամայ բռնադատուեցանք նաեւ այս հարեւանցի յիշատակութիւնն ընել այն անցքերուն վրայ՝ որոց համար դեռ միտք չունիմք երկարօրէն խօսելու:

Տաճկաստանի ազգային տարաձայնութիւններուն նման էր բոլոր իմիջ նաեւ Թիֆլիզու մէջ Ներսիսեան Հոգեւոր Դպրոցին պատճառաւ ելած վէճը, որոյ յաջող ելք մը ունենալուն խորտէ կիսափաքիմք յօգուտ յառաջագիմութեան ազգիս եւ իսլահականութիւն փառաւոր եւ ցանկալի յիշատակի հիմնադրի նորին Տ. Ներսիսի Սրբազան Կաթողիկոսի:

Այսչափ միայն յիշատակութիւնը բաւական համարելով անցած տարուան այս երկու մեծամեծ խնդրոց, եւ ասոնց վրայ մեր ունեցած անձնական կարծիքը մեզի պահելով, դառնամք այն գուշակութեանց որ 1862 տարին ընել կուտայ քաղաքագէտ մարդկանց:

Բոլոր 1861 տարին կրնամք սոսկ պատրուարութիւն եւ յառաջաբան մը համարիլ 1862 եւ 1863 տարիներուն մէջ պատահելու մեծամեծ փոփոխութիւններուն: Վեսուլ հրաբուխին անցածները բռնկիլը եւ սոսկալի ճայթմունքներով կրակն ու քարերը մինչեւ երկինք ցատքեցնելը այնչափ վախ չէ տուած քովի բնակիչներուն, որչափ որ այն քաղաքական դիպուածները սարսափ կձգեն եւրոպայի արեւմտեան ու հարաւային կողմերը:

Եւ նախ, արդեօք ինչով պիտի վերջանայ, կըսեն, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց երկպառակութիւնն ու պատերազմը, որոյ մէջ

մտաւ յանկարծ նաեւ Անգղիոյ տէրութիւնը: Արդեօք Գաղղիան ալ պիտի չստիպուի իւր այժմու չէզոքութենէն ելնելու եւ այն կռիւներուն մէջ մտնելու. եւ եթէ մտնէ, արդեօք ինչ կլինի Իտալիոյ սպառնալից վիճակը, որչափ ժամանակ ալ կդիմանայ պապին խարխըլած աշխարհական իշխանութիւնը, որչափ ժամանակ ալ կրնայ բռնել Աւստրիան իւր ձեռքին տակէն անդադար փախչելու ազատելու աշխատող յուսահատ Վենետիկը, եւ իրեն դէմ գլուխ վերուցած խրոխտ Մաճառստանը, ինչպէս կվերջանայ Քարատաղի, Հերսեկի, Պոմայի, եւ Բումէլիի ուրիշ սլաւեան ազգերուն հետզհետէ խլրտիլը, որքան ժամանակ կդիմանայ Ասորւոց երկրին բռնական խաղաղութիւնը, Յոնիական կղզեաց եւ Հընդկաստանի աւամայ եւ անստոյգ հանդարտութիւնը: . . .

Իրաւ է որ ասոնք որքան ալ սոսկալի ըսպառնալիքներ ցուցնող դիպուածներ լինին, Աստուծոյ ամենատես եւ ամենակալ նախախնամութեան որոշած սահմանէն դուրս չեն կրնար ելնել, վասն զի նա է որ «Դարձուցանէ յայդ զստուերս մահու. — գերեզմանական թանձր խաւարն անդամ գիտէ պայծառ առաւօտ դարձնել», եւ ծովուն ամենէն կատաղի ալիքներուն կըսէ «Ցայգ վայր եկեցցես, եւ այսր մի անցանիցես. — մինչեւ այդ տեղը գաս, ատկից ասդին չհամարձակիս անցնելու»: Սակայն մարդկօրէն չեմք կրնար չտեսնել այն լեռնակուտակ սեւ սեւ ամպերն որ աշխարհիս արեւմտեան ու հարաւային հորիզոններուն վրայ քանի կերթան կշտնան, կդիզուին, կթանձրանան, ատեն ատեն հեռաւոր գոմունքներով կորոտան, կփայլատակեն, կպատատուին, կբարձրանան, եւ մինչեւ մեր գլխուն վրայի գեղապայծառ օդերը կմթընցնեն, առուտուրները կըգագորին, գործարանները կփակուին, ստակները կքաշուին, հարուստները կտագնապին, աղքատները կտառապին, ինչպէս որ մեծամեծ փոթորիկներէ առաջ ալ բոլոր բնութեանը վրայ հանդարտութիւն մը՝ լռութիւն մը կտիրէ, հովերը կգագորին, թռուչունները բոյներնին կքաշուին, եւ մինչեւ մեղրները, մըջիւններն ու մամուկներն ալ ծակէ ծակ կմանեն ու կսպասեն:

Ըսինք արդէն թէ այս ամենայն վախերը, այս ամենայն սպառնալից փոթորիկները մեր ազգին համար չեն. բայց երանի թէ իրօք ալ այնպէս պատահի, եւ չոր փայտին հետ թացն ալ չայրի, մեծամեծ նաւերուն շարժմունքէն փոքրիկ նաւակներն ալ չալէկոծին՝ մեծամեծ ծաւերուն կոտորած ժամանակը գետնին երեսի թուփերն ու խոտերն ալ չըծփին ու գետին չպառկին: Այսու ամենայնիւ, մեր ազգը պէտք չէ մոռնայ որ ինքը ատեն չունի այսպիսի հիմնաւոր կամ անհիմն վախերով անգործ կենալու. արդէն շատ ուշ արթնցեր է ամէն բանի կողմանէ, շատ ետ մնացեր է ուրիշ շատ ժողովուրդներէ՝ շատ կարօտ մնացեր է ուսման, գիտութեան, արհեստից եւ ամենայն բնկերական բարեկարգութեանց իրեն մէջ ծաղկելուն: Բարեկարգ դպրոցները քիչ, գիրք կարգալու սէրը նուազ, ազգային պատմութեան եւ գրականութեան տեղեկութիւնը գրեթէ ոչինչ, օտար սովորութեանց առանց ընտրութեան հետեւելու ջանքը անսանձ, իւր սեպհական ազգային դաւանութեան, լեզուին եւ անմեղ ու գովելի սովորութեանցը կապուիլը՝ նօսր ու ցանցառ, եւ այն եւս ամօթալի բան համարուած, երկպառակութեանց վնասներէն զուշանալը անսովոր, միաբանական հոգւով հասարակաց բարին հոգալը անծանօթ, ազգին օգտին համար անձնանրելի նահատակութեամբ աշխատողներուն քաջալերութիւն տալը չլրտուած բան, ազգին օգուտը իրենց շահուն զոհ ընելը սովորական բան, հիներէն ոմանց աչքը նախանձու կապուտակ ակնոցներով խաւարած լինելը յայտնի, նորերէն ոմանց գիմակաւոր կեղծաւորութիւնն ու ազգանենգ ամբարշտութիւնը ճանչցուած, եւ առ հասարակ՝ աղբիւր ամենայն չարեաց՝ աստուածաշնորհութեան սիրոյն պաղիլը ակներեւ, ուստի եւ ամէն տեսակ անխիղճ դործոց եւ գրուածոց եւ չարախօսութեանց տեղ տեղ ասպարէզը

բացուած լինելը անտարակուսելի ճշմարտութիւն.

Ապա ուրեմն 1862 տարին ուրիշ ազգաց եւ ժողովրդոց ինչ որ ալ գուշակէ կամ աւետաւորէ կամ սպառնայ, մեր ազգին անշուշտ այս ազգարարութիւնն կընէ որ այս ամենայն պակասութիւններուն օր մը առաջ ճար ու դարման մատուցանելու աշխատի: Աշխարհիս ուրիշ ազգերն ինչ կերպով ալ առաջ երթան, մեր ազգին յառաջագիմութեան մի միայն անիւները կրնամք բսել թէ սոքա են.

ա) Ազգային անարատ դաւանութեանը ամրապինդ պահպանութիւն.

բ) Ազգային դպրոցներու բազմութիւն եւ բարեկարգութիւն.

գ) Աշխարհականաց եւ եկեղեցականաց իրարու համաձայն ընթացակցութիւն յօգուտ ազգին, եւ

դ) Առ պաշտպան տէրութիւնս հաւատարիմ հպատակութիւն:

Եթէ կուզեմք որ 1862 տարւոյս մէջ ազգերնիս յիրաւի առաջ երթայ, այս չորս անիւներուն ամբողջութեանը լաւ ուշ դնեմք. եւ այնուհետեւ ճանապարհաց դժուարութիւններէն չվախնամք: Մեր երանելի վարդապետն եզնիկ իրաւամբ կղարմանայ աշխարհիս չորս գլխաւոր տարերացը այնպէս իրարու հակառակ ալ լինելով՝ աստուածատեղծ բնութեան կառքին սքանչելի կերպով առաջ երթալուն վրայ. «Իչ համաղբեաց լրծեալ՝ այս կառք զարմանալիք» կըսէ. բայց մեք լաւ կընեմք որ այսպիսի գրեթէ գերբնական հրաշքներու չսպասեմք, եւ չկարծեմք թէ ազգերնուս կառքը կրնայ առաջ երթալ անբարեպաշտութեամբ, տգիտութեամբ, անմիաբանութեամբ եւ առ օրինաւոր տէրութիւնս անհաւատարմութեամբ: —

Բայց այս նիւթերուն վրայ ալ յաջորդ թերթերուն մէջ զատ զատ կ'իստիմք: